

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی

شماره دهم، دوره سوم، تابستان ۱۴۰۲

نوع مقاله: علمی پژوهشی

صفحات: ۲۶-۴۷

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب

لیلا کلیج^۱

سیدوحید عقیلی^۲

حسن خجسته‌باقرزاده^۳

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۲۸

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب در ابعاد مختلف موضوعات و مسائل گوناگون و مهمی را مورد توجه قرار داده است. یکی از راه‌کارهای اصلی تحقق این بیانیه و فعال‌سازی نهادهای سیاسی، فرهنگی و اقتصادی در این راستا ورود عناصر اصلی و الزامات پنهان و آشکار بیانیه در سیاست‌گذاری‌ها و به دنبال آن برنامه‌ریزی و اقدام بخش‌های مختلف درون حاکمیت است. این پژوهش با شناسایی و طبقه‌بندی مضامین سیاسی موجود در بیانیه گام دوم انقلاب به روش تحلیل مضمون، مؤلفه‌های مؤثر بر حوزه سیاسی کشور را به‌منظور حرکت در این مسیر شناسایی و ارائه کرده است. بر این اساس ابتدا ۴۰ گزاره کلیدی مرتبط با حوزه سیاسی از متن بیانیه احصا شد، سپس با بررسی این عبارات ۲۹ مضمون پایه به دست آمد، پس از تلخیص و دسته‌بندی مضامین پایه به ۹ مضمون سازمان دهنده و درنهایت ۴ مضمون فراگیر حاصل شد. ارتباط بین مضامین فراگیر و سایر مضمون‌ها در قالب شبکه مضامین ترسیم شد در بخش پایانی نیز ۴ مضمون فراگیر «کارنامه چهل‌ساله انقلاب»، «استکبارستیزی»، «استقلال و آزادی» و «عزت مداری» مورد بحث و مذاقه قرار گرفتند.

کلمات کلیدی

بیانیه گام دوم انقلاب، سیاست، تحلیل مضمون، مضامین سیاسی

۱- گروه علوم ارتباطات، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Kalij.Kalij@yahoo.com

۲- گروه علوم ارتباطات، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). Seyed_Vahid_aqili@yahoo.com

۳- گروه تولید، دانشکده تولید رادیو و تلویزیون، دانشگاه صدا و سیما، تهران، ایران. khojastehhasan@yahoo.com

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

بیان مساله

اساس دین اسلام و مبانی آن پس از عبادیات که بنای آن در حقیقت تهذیب نفس و برکناری از آلودگی‌هاست، بر استوار کردن پایه‌های جوامع بشری است و گذشته از دستورات فردی، اصولی برای استحکام مبانی اجتماعی پیشنهاد کرده است. اسلام مکتبی است که برخلاف مکتب‌های غیرتوحیدی در تمام شئون فردی اجتماعی مادی معنوی فرهنگی سیاسی نظامی و اقتصادی دخالت و نظارت دارد و از هیچ نکته ولو بسیار ناچیز که در تربیت انسان و جامعه و پیشرفت مادی و معنوی نقش دارد فروگذار ننموده است و موانع مشکلات سر راه تکامل را در اجتماع و فرد گوشزد نموده و به رفع آن‌ها کوشیده است. (امام خمینی، ۱۳۷۱، ص ۸)

در فرهنگ سیاسی اسلام واژه سیاست را به معنای تمشیت امور چه در امر دولت و چه غیر دولت آورده‌اند. امام خمینی رحمه الله به‌عنوان یک سیاست‌مدار برجسته می‌فرماید: «سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد تمام مصالح جامعه و تمامی ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و این‌ها را به‌طرف چیزی که صلاحشان هست هدایت کند» (صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۴۳۲).

رهبر معظم انقلاب نیز همواره تلاش داشته‌اند مبانی، ارکان، اهداف، ارزش‌ها و عناصر اساسی نظام اسلامی را تبیین و تشریح کنند و در تفسیر این مکتب سیاسی همواره محور و کانون مباحث را اندیشه و خط فکری و عملی امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) قرار داده‌اند. در منطق ایشان جمهوری اسلامی شجره طیبه‌ای است که ریشه آن امام (ره) و آرمان‌های ایشان است و بدون منطق و اندیشه ایشان، معنا و مفهوم نمی‌یابد. بر این اساس ایشان در بیانیه گام دوم که نقشه راه آینده کشور است رهنمودهایی در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ارائه نموده‌اند. در این پژوهش مضامین سیاسی موجود در بیانیه احصا و موردبحث و مذاقه قرار گرفته است.

اهداف و سوالات پژوهش

هدف این پژوهش به دست آوردن مضامین سیاسی به‌کاررفته در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب است. همچنین سؤال اصلی تحقیق عبارت است از این که مضامین و مفاهیم مهم مدنظر رهبر معظم انقلاب در حوزه‌ی سیاسی در بیانیه گام دوم انقلاب چه بوده است؟

پیشینه تحقیق

۱. اقبال، حدیث، (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «الگوی حکمرانی خوب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» الگوی حکمرانی خوب و کارایی و اثربخش در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی را ارائه کرده است.

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

روش این تحقیق اسنادی و تحلیل محتوای بیانیه گام دوم با استفاده از کدگذاری باز و مشورت با نخبگان در ارائه الگوی نهایی است. در تطبیق با شاخص‌های کارآیی و اثربخشی در حکمرانی خوب با متن بیانیه گام دوم، مؤلفه‌های هر بخش احصاء و مدل مفهومی نهایی طراحی شد. طبق نتایج این تحقیق، در حوزه‌های کارآیی و اثربخشی اقتصادی و سیاسی - اجتماعی، الگوی حکمرانی خوب در گام دوم مبتنی بر مؤلفه‌های «مدیریت جهادی»، «استفاده از ظرفیت‌های طبیعی و انسانی»، «نظریه نظام انقلابی»، «مردم‌سالاری دینی»، «خودسازی»، «جامعه‌سازی»، «تمدن‌سازی نوین اسلامی»، «تضمین آزادی‌های فردی و اجتماعی»، «عدالت و مبارزه جدی با مفساد اقتصادی»، «نفی تصدی‌گری دولت»، «مردمی کردن اقتصاد»، «تقویت تولید»، «ملازمت اخلاق و معنویت»، «ثبات و امنیت» می‌باشد.

۲. زیرکی، محمدرضا؛ (۱۴۰۰)، «شاخصه‌های نظام اسلامی فعال و پیشرو، به‌عنوان پیشران ایران به سمت تمدن نوین اسلامی براساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» را بیان نموده است. پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از راهبرد «تحلیل تماتیک» (تحلیل مضمون)، در پی پاسخ به این سؤال است که اساساً نظام انقلابی فعال و پیشرو می‌تواند به‌عنوان کانون همگرایی در جهان اسلام برای رسیدن به هدف بزرگ و متعالی خود نقش‌آفرینی کند؟ و یا به عبارت دیگر شاخصه‌های «نظام اسلامی فعال و پیشرو» به‌عنوان پیشران ایران به سمت تمدن نوین اسلامی بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی کدام‌اند؟! یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بر اساس بیانیه گام دوم، نظام اسلامی فعال و پیشرو با شاخصه‌هایی چون «ظرفیت‌ها و قدرت نرم انقلاب اسلامی»، «موقعیت ممتاز جغرافیایی و ژئوپلیتیکی»، «نیروی انسانی مستعد و کارآمد»، «علم و پژوهش» و «مؤلفه‌های سیاسی و اجتماعی» می‌تواند به‌عنوان کانون ژئوپلیتیکی همگرایی جهان اسلام مطرح شده و برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی نقش‌آفرینی کند.

۳. شیرازی، جعفر، (۱۳۹۸)، پژوهشی با عنوان «الگوی دشمن‌شناسی مبتنی بر دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» انجام داده است. هدف این پژوهش دستیابی به الگوی دشمن‌شناسی در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است. روش پژوهش، از نظر هدف، کاربردی - توسعه‌ای و از نظر روش اجرا، کیفی و داده بنیاد است. در اجرا، بعد از انتخاب عنوان تحقیق و بررسی ادبیات نظری، نسبت به واژه کاوی از متن اصلی بیانیه و تعیین داده‌های موردنظر اقدام گردید و در وهله اول، کدگذاری باز انجام و ۱۳۸ مفهوم یا کد استخراج شد. در کدگذاری محوری با مقایسه و دسته‌بندی عناوین، تعداد ۶۴ شاخص به دست آمد. در کدگذاری انتخابی با دسته‌بندی کلی‌تر، داده‌های سازماندهی شده در قالب مؤلفه‌ها به تعداد ۱۴ مورد رسید. در مرحله پنجم با مشاوره با خبرگان و اجرای تکنیک چندرأیی، مؤلفه‌ها

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

در چهار بعد (عوامل مبنایی دشمن‌شناسی، عوامل تقویت‌کننده، عوامل تضعیف‌کننده و نتایج و پیامدهای دشمن‌شناسی) تفکیک و مدل‌سازی شد و سپس، الگوی نهایی ارائه گردید.

۴. بیگی، علیرضا، (۱۴۰۰)، تحقیقی با عنوان «تجزیه و تحلیل اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب» انجام داده است. از نظر محقق، تحقق اهداف انقلاب اسلامی در عرصه سیاست خارجی، نیازمند شناخت اصول دستگاه سیاست خارجی در گام دوم انقلاب از منظر مقام معظم رهبری و تجزیه و تحلیل آن است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی است که «اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بیانیه گام دوم کدام اند؟». یافته‌های پژوهش که از طریق تحلیل مضمون بیانیه به دست آمده، حکایت از این دارد که دشمنان اصلی جمهوری اسلامی ایران همچون آمریکا رژیم صهیونیستی و انگلستان از حضور فعال ایران در منطقه بیم داشته و در گام دوم انقلاب سعی در مانع‌تراشی در این زمینه خواهند کرد؛ بنابراین دستگاه سیاست خارجی ایران بدون اعتماد به آمریکا و دلخوشی به مذاکره با آن، بایستی بیش از پیش زمینه را برای حضور فعال منطقه‌ای ایران فراهم سازد تا بتواند جهت ایجاد تمدن نوین اسلامی زمینه‌سازی کند.

۵. ساوه درودی، مصطفی، (۱۴۰۱)، پژوهشی با عنوان «نظریه نظام انقلابی در اندیشه مقام معظم رهبری مبتنی بر بیانیه گام دوم» انجام داده است. در این پژوهش آمده است که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در سخنرانی‌های مختلف به‌ویژه بیانیه گام دوم انقلاب، بر ایجاد الگو و نظام از انقلاب اسلامی تأکید داشته‌اند. دغدغه و مسیله اساسی این است که این نظام انقلابی باید دارای چه موازین و شاخص‌هایی باشد. به همین دلیل، پژوهش حاضر با هدف تبیین نظریه نظام انقلابی، در تلاش است به این سوال پاسخ دهد که نظام انقلابی مورد انتظار مقام معظم رهبری بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب، دارای چه ابعاد، مؤلفه‌ها و مفاهیمی است. پژوهش بر اساس راهبردهای کیفی و روش تحقیق، داده بنیاد انجام شده است. جامعه آماری شامل متن بیانیه گام دوم بوده و حجم نمونه اختصاص به بخش‌هایی از بیانیه دارد که در آن، مقام معظم رهبری اشاره به نظام انقلابی از ابعاد و زوایای مختلف است. روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و ابزار پژوهش، فیش‌برداری است. تعداد ۳۶۸ خصیصه (داده) برای نظام انقلابی استخراج شد. ابعاد پژوهش که شامل «بایدها»، «ظرفیت‌ها» و «مطالبه‌ها» برای نظام انقلابی پایدار و کارآمد است با برشمردن ستون‌ها و بنیان‌های نظام انقلابی (بایدها)، نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران با اتکاء به بسترهای موجود برای پیشرفت و توسعه (ظرفیت‌ها)، می‌تواند کشور را به سمت یک نظام انقلابی کارآمد با تحقق «مطالبه‌ها» رهنمون سازد و در این مسیر، حجم مطالبه‌های باقی‌مانده برای تحقق نظام انقلابی مطلوب بسیار بیشتر بوده و نیازمند مدیریت و تلاش جهادی است. کدگذاری‌های

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

سه مرحله‌ای باز، محوری و انتخابی، به ترتیب منجر به استخراج ۶۷ مفهوم، ۲۸ مؤلفه و ۳ بعد گردید. در انتها ضمن تأکید بر «پیشرفت محوری و علم محوری» به‌عنوان مسیله اول کشور، توجه بیشتر بر چهار مطالبه اساسی «عدالت محوری»، «مبارزه با فساد»، «توسعه معنوی و فرهنگی» و «رفاه اقتصادی» پیشنهاد شده است.

مفاهیم نظری

بیانیه: بیانیه یا مانیفست^۱ متنی است که یک شخص یا گروه از آن برای بیان اصول، عقاید و اهداف خود خطاب به مردم استفاده می‌کند. رسمیت **بیانیه‌ها**، با توجه به بیان‌کننده‌ی آن‌ها و مطالب بیان‌شده، به دودسته‌ی رسمی و غیررسمی طبقه‌بندی می‌گردد. به گفته‌ی فرهنگ عمید، مانیفست یک نوشتار است که در آن، یک گروه یا حزب، نظریه سیاسی، اجتماعی، مذهبی، فلسفی، هنری یا ادبی خود را اعلام می‌کنند. مانیفست هنری توسط بنیان‌گذاران یک سبک یا مکتب جدید هنری، خطاب به هنرمندان دیگر و همچنین مردم است. این مانیفست‌ها، معمولاً تعیین‌کننده‌ی خط مشی‌ها و اصول و عقاید پیشروان یک سبک یا مکتب به شمار می‌آیند.

بیانیه گام دوم انقلاب: بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی توسط مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در بهمن‌ماه ۱۳۹۷ صادر شد، این بیانیه یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی جمهوری اسلامی و انقلاب اسلامی است که افق‌های آینده انقلاب را تبیین و مشخص می‌کند. در واقع بیانیه گام دوم انقلاب، نقشه جامع پیشرفت و اقتدار کشور است که از یک طرف نسخه جهانی شدن انقلاب اسلامی در ساحت تمدنی را ترسیم کرده و از طرف دیگر حرکت انقلاب اسلامی در مدار تمدنی خویش که از انسان‌سازی و جامعه‌پردازی شروع شده و به تمدن‌سازی می‌رسد را به‌خوبی بیان کرده است.

سیاست ۲: در لغت برای واژه سیاست مفاهیم بسیاری ذکر کرده‌اند و در فرهنگ علوم سیاسی نیز مفاهیم اصطلاحی متعددی برای آن به وجود آمده است. واژه سیاست در لغت به معنی پاس داشتن ملک، حراست و نگهداری، حکم راندن، رعیت‌داری، ریاست، داوری، مصلحت، تدبیر، تادیب، دوراندیشی، قهر کردن، شکنجه، عذاب، عقوبت، عدالت و غیره آمده است؛ بنابراین در اصطلاح سیاسی، گاهی منظور از کلمه «سیاست» یک پدیده اجتماعی است که به‌عنوان موضوع «علم سیاست» مطرح می‌شود و محور اصلی و هسته اساسی تحقیق و بررسی آن علم قرار می‌گیرد. گاهی نیز واژه نامبرده به معنی «علم سیاست» به‌عنوان یک رشته در کنار دیگر رشته‌های علوم انسانی مورد نظر قرار می‌گیرد. اما در فلسفه سیاسی اسلامی به‌گونه‌ای متفاوت از غرب به مقوله سیاست نگرسته می‌شود. تعاریفی که

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

از بزرگان تفکر سیاسی در اسلام وجود دارد گویای این تفاوت است. فارابی ضمن مقدم داشتن اخلاق بر سیاست، رابطه فرماندهی و فرمان برداری و خدمت حکومت خوب را «سیاست» می نامد. (ابونصر فارابی، ترجمه حسین خدیو جم، ۱۳۶۴، ص ۱۰۶)

امام محمد غزالی «سیاست» را تنها دانشی می داند که زندگی صلح جویانه را به مردم آموزش می دهد و در برگیرنده همه امور مادی و معنوی انسان در دنیا و آخرت است (غزالی، محمد، ترجمه محمد خوارزمی، ۱۳۵۱، ج ۵)

روش پژوهش

یکی از شیوه های تحلیل داده های کیفی که از اهمیت زیادی برخوردار است، تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون، ضمن این که خود یک روش مستقل تحلیلی است، می تواند در سایر روش های تحلیل کیفی مانند تحلیل روایتی، تحلیل نشانه شناختی، نظریه ی زمینه ای و... نیز مورد استفاده قرار گیرد. رویکردهای کیفی بسیار متنوع، پیچیده و ظریف هستند و تحلیل تم بایستی به عنوان یک روش اساسی برای تحلیل کیفی در نظر گرفته شود (خنیفر حسین، مسلمی ناهید، ۱۳۹۵: ۵۱).

تحلیل مضمون، روشی است برای دیدن متن، برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط، تحلیل اطلاعات کیفی، مشاهده نظام مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان یا فرهنگ و تبدیل داده های کیفی به داده های کمی. (درخشه و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۵۳)

براون و کلارک (۲۰۰۶)، به طور کلی روش های تحلیل کیفی را به دو دسته تقسیم کردند: ۱. روش هایی که بیشتر از جایگاه نظری یا معرفت شناسی خاصی نشئت می گیرند و تحلیل پدیدارشناسی تفسیری مانند تحلیل محاوره که به کارگیری آن ها از نظر تنوع، چارچوب محدودی دارد؛ برخی از این روش ها نیز، مانند روش داده بنیاد، از نظریه کلانی بهره می برد. ۲. روش هایی که مستقل از جایگاه نظری یا معرفت شناسی خاصی هستند، ولی در طیف گسترده ای از روش یاد شده می توان از آن ها استفاده کرد. تحلیل مضمون در این دسته جای می گیرد؛ از این رو ابزار تحقیقاتی منعطف و مفیدی است که برای تحلیل حجم زیادی از داده های پیچیده و مفصل، می توان از آن استفاده کرد. (همان). تحلیل مضمون، به چارچوبی نظری - که از قبل وجود داشته باشد- وابسته نیست و از آن می توان در چارچوب های نظری متفاوت و برای امور مختلف، استفاده کرد. همچنین تحلیل مضمون، روشی است که هم برای بیان واقعیت و هم برای تبیین آن به کار می رود. (همان، ص ۱۵۳)

معرفی روش پژوهش تحلیل مضمون

تحلیل مضمون یکی از شیوه‌های متداول تحلیل محتوا و روشی برای تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه است. به زعم اربابان پژوهش، تحلیل تم نخستین روش تحلیل کیفی است که پژوهشگران باید فرا بگیرند، زیرا این روش، مهارت‌های اصلی که برای اجرای بسیاری از روش‌های دیگر تحلیل کیفی لازم است را فراهم می‌آورد. (Braun and Clarke, 2006) از آنجایی که این روش، مهارت‌های اساسی مورد نیاز برای بسیاری از تحلیل‌های کیفی را فراهم می‌کند، برخی از پژوهشگران آن را روش ندانسته و از آن به‌عنوان ابزار با فرایندی برای استفاده در سایر روش‌های پژوهش یاد می‌کنند. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. تحلیل مضمون در کمترین حالت، مجموعه‌ی داده‌ها را با جزئیات بسیار سازماندهی و شرح می‌دهد. این روش همچنین از این حد فراتر می‌رود و جنبه‌های مختلف موضوع پژوهش را تفسیر می‌کند. تحلیل مضمون به پژوهشگر اجازه می‌دهد که به جست و جوی تم‌های آشکار و پنهان پرداخته و سپس آن‌ها را تفسیر نماید. به همین دلیل، این روش از طرفی به‌عنوان یک روش پژوهش کیفی مستقل مورد استفاده قرار می‌گیرد و از طرفی دیگر هم به‌عنوان پایه‌ای ورودی برای سایر روش‌ها که فراتر از تفسیر و به سمت ساخت نظریه، با شکار جوهره و ارائه‌ی مدل حرکت می‌کنند، مورد استفاده قرار می‌گیرد. تحلیل مضمون روشی برای دیدن متن؛ برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط؛ تحلیل اطلاعات کیفی؛ مشاهده‌ی نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ و تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی است. در تکنیک تحلیل مضمون اطلاعات بر اساس موضوع در دسته‌های معنادار طبقه‌بندی می‌شوند تا بتوان نظر پاسخ‌دهندگان را خلاصه و تحلیل کرد. تحلیل مضمون مزیت‌هایی دارد که نمی‌توان در انتخاب به‌عنوان روش پژوهش کیفی از آن چشم پوشید.

روش‌های انجام تحلیل مضمون

تحلیل مضمون به روش‌های گوناگونی قابل اجرا و استفاده است. چهار روش مرسوم در تحلیل مضمون به این شرح هستند.

قالب مضامین (Template Analysis) معمولاً در پژوهش‌هایی که تعداد متون و داده‌های آن‌ها زیاد باشد (مثلاً ۱۰ تا ۳۰ منبع) «قالب مضامین» به کار گرفته می‌شود. این روش را نخستین بار «کینگ و هوراکز» معرفی کردند. (King and Horrocks, 2010) در این روش، فهرستی از مضامین شناخته در ادبیات نظری و یا استخراج شده از متن داده‌ها به صورت درختی و سلسله مراتبی تنظیم می‌گردد. ویژگی کلیدی این روش، سازماندهی سلسله مراتبی مضامین و گروه‌بندی مضامین سطوح پایین‌تر در قالب

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

خوشه‌ها و ایجاد مضامین سطح بالاتر از آنها است. پژوهشگر می‌تواند جهت سازماندهی مضامین شناخته، از چهار یا پنج سطح استفاده کند. پس از ایجاد قالب مضامین، این قالب به طور پیوسته، بازبینی و اصلاح می‌شود تا جایی که درک کاملی از متن برای پژوهشگر فراهم شود.

ماتریس مضامین (Thematic Matrix): از ماتریس مضامین جهت مقایسه مضامین با یکدیگر و یا مقایسه مضامین در منابع داده‌ها استفاده می‌شود. این روش را اولین بار «مایلز و هابیرمن and Miles Huberman, 1994) استفاده کردند. ماتریس، اساساً از تقاطع ردیف‌ها و ستون‌ها شکل می‌گیرد و در آن، ترکیبی از دو فهرست به صورت جدول توافقی، عرضه می‌شود. ردیف‌ها و ستونهای ماتریس مضامین می‌تواند به مضمون‌ها یا منبع داده‌ها یا سایر موارد اختصاص یابد.

شبکه مضامین (Thematic Network): شبکه مضامین، روش مناسبی در تحلیل مضمون است که «آترایداس‌تیر لینگ (Attride-Stirling) آن را توسعه داده است. آنچه شبکه مضامین عرضه می‌کند نقش‌های شبیه‌تارنما به مثابه اصل سازمان دهنده و روش نمایش است. شبکه مضامین براساس روندی مشخص، پایین‌ترین سطح قضایای پدیده را از متن بیرون می‌کشد (مضامین پایه)؛ سپس با دسته‌بندی این مضامین پایه‌ای و تلخیص آنها به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر دست پیدا می‌کند (مضامین سازمان دهنده)؛ در قدم سوم این مضامین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده شده و به صورت مضامین حاکم بر کل متن درمی‌آیند. (مضامین فراگیر) سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه‌تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود. برخلاف روش قالب مضامین، شبکه‌های مضامین به صورت گرافیکی و شبیه‌تارنما نشان داده می‌شوند تا تصور وجود هرگونه سلسله مراتب در میان آنها از بین برود و باعث شناوری مضامین شود و بر وابستگی و ارتباط متقابل میان شبکه تأکید شود. در این نوع تحلیل، سعی بر این است که از مضامین پایه‌ای که آشکار و مصرح هستند به سوی مضامین انتزاعی‌تر و کلی‌تر حرکت شود تا به مضمون (یا مضامین) اصلی متن دست پیدا کنیم. (Attride Stirling, 2001: 388)

تحلیل مقایسه‌ای (Comparative Analysis): یکی دیگر از روش‌هایی که همراه با تحلیل مضمون به کار می‌رود، تحلیل مقایسه‌ای است. با این روش، مضامین در بین منابع و افراد مختلف با هم مقایسه می‌شود. از آنجایی که در تحلیل مضمون، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها، هم‌زمان است از تحلیل مقایسه‌ای هنگام جمع‌آوری اطلاعات، کدگذاری داده‌ها، مرور ادبیات نظری و یادداشت‌های پژوهشگر استفاده می‌شود. با این روش، داده‌های به دست آمده از منابع مختلف، با یکدیگر مقایسه و تطبیق می‌شود تا شباهت‌ها و تفاوت‌ها، شناخته شود؛ این فرآیند تا جایی ادامه می‌یابد که پژوهشگر احساس کند نکته جدیدی از مقایسه داده‌ها حاصل

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

نمی‌شود. از تحلیل مقایسه‌ای می‌توان برای مقایسه مضامین در بین پاسخ‌دهندگان مختلف بر اساس (جنسیت، سن، سمت و...) و همچنین برای منابع مختلف داده‌ها مانند (مصاحبه، پرسشنامه، گروه کانونی و...) استفاده کرد. (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۹۵)

مراحل پژوهش در تحلیل مضمون

فرآیند تحلیل مضمون زمانی آغاز می‌شود که پژوهشگر الگوهای معنی‌دار و موضوعاتی که جذابیت بالقوه دارند را مورد نظر قرار می‌دهد. این فرآیند شامل یک رفت‌وبرگشت، بین مجموعه داده‌ها و خلاصه‌های کدگذاری شده و تحلیل داده‌هایی است که به وجود می‌آیند. نگارش تحلیل از همان مرحله اول شروع می‌شود. به طور کلی هیچ راه منحصربه‌فردی برای شروع مطالعه در مورد تحلیل مضمون وجود ندارد. تحلیل مضمون فراگردی بازگشتی است که در آن حرکت به عقب و جلو در بین مراحل ذکر شده وجود دارد. (Braun and Clarke, 2006:7) به علاوه تحلیل مضمون فراگردی است که در طول زمان انجام می‌پذیرد. مراحل مختلفی برای انجام تحلیل مضمون معرفی شده که شباهت‌هایی زیادی دارند. در این مقاله روش پیشنهادی براون و کلارک (۲۰۰۹) که فرآیند گام به گام و جامعی جهت تحلیل مضمون است، استفاده شده است.

آشنایی با داده‌ها: برای اینکه پژوهشگر با عمق و گستره محتوایی داده‌ها آشنا شود لازم است که خود را در آن‌ها تا اندازه‌ای غوطه‌ور سازد «غوطه‌ور شدن در داده‌ها معمولاً شامل «بازخوانی مکرر داده‌ها و خواندن داده‌ها به صورت فعال (یعنی جستجوی معانی و الگوها) است. همچنین می‌دانیم ابزار مصاحبه عمیق برای پژوهشگر امکان اخذ داده‌های عمیق و سپس پیاده‌سازی و علامت‌گذاری چندباره آن‌ها را فراهم می‌آورد. تعیین حجم مشخصی از داده‌ها از بین داده‌های مختلف مرتبط با موضوع و مطالعه مکرر این داده‌ها ضروری است. پژوهشگر ضمن بررسی اولیه داده‌ها باید نکاتی را درباره ارتباط یادداشت‌ها با یکدیگر، ثبت نماید تا در تحلیل نهایی از آن‌ها استفاده نماید. یادداشت‌برداری؛ فرآیند منعطف، سیستماتیک و مداوم در فرآیند بررسی داده‌هاست و باعث شناخت عمیق پژوهشگر از داده‌ها می‌شود. در اینجا پژوهشگر باید یادداشت‌ها را با ذکر عنوان، تاریخ و منبع آن‌ها ثبت نماید، این یادداشت‌ها می‌توانند دستی، در نرم افزار یا به صورت صوتی باشند. (روهود ۲۰۱۶)

ایجاد کدهای اولیه: مرحله دوم زمانی شروع می‌شود که پژوهشگر داده‌ها را خوانده و با آن‌ها آشنایی پیدا کرده است. این مرحله شامل ایجاد کدهای اولیه از داده‌ها است. کدها یک ویژگی داده‌ها را معرفی می‌نمایند که از نظر تحلیل‌گر جالب است. داده‌های کدگذاری شده از واحدهای تحلیل مضمون‌ها متفاوت

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

هستند. اگر تحلیل مضمون را به یک ساختمان تشبیه کنیم، مضمون‌ها مانند دیوار و سقف و کدها مانند آجرها و کاشی‌های به‌کاررفته در ساختمان هستند (Braun and Clarke, 2006:16)

کدها اجزای اصلی تحلیل مضمون می‌باشند و در واقع نام یا برجسب‌هایی هستند که توسط پژوهشگر به قسمتی یک جمله یا پاراگراف از داده‌ها اطلاق می‌شوند و با سوال‌های پژوهش ارتباط زیادی دارند. در مرحله ایجاد کدهای اولیه، داده‌ها به گروه‌های معنی‌دار تبدیل می‌شوند. این مرحله شبیه کدگذاری در سایر روش‌های کیفی است در اینجا پژوهشگر با مطالعه متن داده‌ها، اگر قسمتی از داده‌ها، برای سوال پژوهش معنا و مفهومی داشته باشد، آن قسمت را تحت یک عنوان یا نام مشخص نام‌گذاری می‌کند. پژوهشگر باید بین آن قسمت مشخص از داده‌ها و عنوان انتخاب‌شده، ارتباط برقرار کند و به نوعی نشان دهد که این عنوان یا کد را از کدام قسمت داده‌ها استخراج کرده است. (رو هود ۲۰۱۶) برای نشان دادن ارتباط کدها و متن داده‌ها جدولی به صورت زیر ترسیم کرده است.

جدول ۱: نمونه جدول نمایش ارتباط کدها با متن داده‌ها در پژوهش رو هود (۲۰۱۶)

مضمون	تحلیل متن	متن استخراج شده	سند سیاسی
در این ستون، مضمون نهایی انتخاب‌شده، ثبت می‌شود	در این ستون، تحلیل نویسنده از متن ذکر می‌شود.	در این ستون، قسمتی از متن که برای کدگذاری استفاده شده ذکر می‌شود.	در این ستون، عنوان سند سیاسی ذکر می‌شود.

جستجوی مضمون‌ها: این مرحله پس از کدگذاری کل متن داده‌ها آغاز می‌شود و شامل دسته‌بندی کدهای مختلف در قالب مضمون‌های بالقوه و مرتب کردن همه خلاصه داده‌های کدگذاری شده در قالب مضمون‌های مشخص است. در واقع پژوهشگر، تحلیل کدهای خود را شروع کرده و در نظر می‌گیرد که چگونه کدهای مختلف می‌توانند برای ایجاد یک مضمون کلی ترکیب شوند. (Braun and Clarke, 2006:18)

مضمون‌ها خودبه‌خود ایجاد نمی‌شوند بلکه این پژوهشگر است که به صورت فعال از طریق تفسیر و گزارش کدهای اولیه، اقدام به شناسایی مضمون‌ها می‌نماید. (رو هود ۲۰۱۶) در تحلیل مضمون اسناد سیاستی مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات، کدهای اولیه شناسایی شده را که در قالب چهار مضمون (۱ فناوری ۲ محیط ۳ سازمان و ۴ افراد دسته‌بندی کرده است و در یک جدول ابتدا عنوان مضمون را ذکر کرده و در ستون مقابل هر مضمون، توصیفی از آن مضمون ارائه کرده است.

بازبینی مضمون‌ها: این مرحله زمانی شروع می‌شود که پژوهشگر مجموعه‌ای از مضمون‌ها را ایجاد کرده و اکنون آن‌ها را مورد بازبینی قرار می‌دهد. این مرحله شامل دو مرحله بازبینی و تصفیه مضمون‌ها

فصلنامه‌ر هیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

است. مرحله اول شامل بازبینی در سطح خلاصه‌های کدگذاری شده است. در مرحله دوم اعتبار مضمون‌ها در رابطه با مجموعه داده‌ها بررسی می‌شود. (Braun and Clarke, 2006:19) با بررسی مجدد و پالایش بیشتر مضمون‌ها، سعی می‌شود تا مضمون‌ها به اندازه کافی، خاص، مجزا و غیر تکراری و نیز به اندازه کافی، کلان باشد تا مجموعه ایده‌های مطرح شده در بخش‌هایی از متن را در برگیرند. این کار باعث کاهش داده‌ها و تبدیل آن‌ها به مجموعه‌ای از مضامین مهم پذیرفتنی و کنترل‌پذیر می‌شود که مبین چکیده و خلاصه‌ای از متن اصلی است. در این مرحله می‌توان از ماتریس مضامین و تحلیل مقایسه‌ای نیز استفاده کرد. پژوهشگرانی که از روش تحلیل مضمون استفاده می‌کنند، فهرست اولیه مضمون‌های شناسایی شده را منتشر نمی‌نمایند اما واضح است که پژوهشگران از ابتدای مرحله جستجوی مضامین با مضامین مشخص، دقیق و غیر تکراری روبرو نیستند بلکه پس از بارها بررسی و پالایش مضمون‌ها، به فهرستی مشخص از مضمون‌های موجود در متن داده‌ها دست می‌یابند. اگر نقشه مضمون‌ها به‌خوبی تدوین شود، آنگاه می‌توان به مرحله بعدی رفت اما چنانچه این نقشه به‌خوبی با مجموعه داده‌ها همخوانی نداشته باشد، پژوهشگر باید برگردد و کدگذاری خود را تا زمانی که یک نقشه مضمون رضایت‌بخش ایجاد شود، ادامه دهد. پژوهشگر در انتهای این مرحله باید آگاهی کافی از اینکه مضمون‌های مختلف کدام‌ها هستند، چگونگی تناسب آن‌ها با یکدیگر و کل داستانی که آن‌ها درباره داده‌ها می‌گویند در اختیار داشته باشد.

تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها: مرحله پنجم زمانی شروع می‌شود که یک نقشه رضایت‌بخش از مضمون‌ها وجود داشته باشد. پژوهشگر در این مرحله، مضمون‌هایی را که برای تحلیل ارائه کرده، تعریف کرده و مورد بازبینی مجدد قرار می‌دهد، سپس داده‌های داخل آن‌ها را تحلیل می‌کند. به‌وسیله تعریف و نام‌گذاری کردن، ماهیت آن چیزی که یک مضمون در مورد آن بحث می‌کند مشخص شده و تعیین می‌گردد که هر مضمون کدام جنبه از داده‌ها را در خود دارد. (Braun and Clarke, 2006:21) نام‌گذاری مضمون‌ها باید دقیق باشد به‌گونه‌ای که به سرعت حسی را به خواننده منتقل کند و نشان دهد که این مضمون راجع به چه مسائلی است و چه چیزی را درباره سوال پژوهش منتقل می‌کند.

تهیه گزارش: در عمل، نگارش پژوهش‌های تحلیل مضمون از مرحله اول (ایجاد کدهای اولیه) آغاز می‌شود و در طول فرآیند تحقیق ادامه می‌یابد. این کار باعث می‌شود تحلیل داده‌ها و نگارش گزارش پژوهش، هم‌زمان انجام شود و پژوهشگر همواره در حال رفت‌وبرگشت بین داده‌ها و گزارش دهی باشد؛ اما نگارش گزارش نهایی زمانی صورت می‌گیرد که مضمون‌های خوب کار شده و آب دیده ایجاد شده باشد. این مرحله به صورت گزارش‌های مکتوب و همچنین تحلیل‌های نهایی آورده می‌شود. گزارش پژوهش در تحلیل مضمون صرفاً نباید به صورت توصیفی باشد بلکه باید روایت تحلیلی از داده‌ها ارائه

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

دهد و در واقع بحثی را درباره سوال پژوهش شکل دهد. (Braun and Clarke,2006:23) پژوهشگران سیاست‌گذاری عمومی عمدتاً یافته‌ها پژوهش‌های تحلیل مضمون را در قالب جداول سازماندهی می‌کنند. معمولاً در قسمت یافته‌های این پژوهش‌ها دو جدول وجود دارد. جدول اول مفاهیم اولیه استخراج شده از متن داده‌ها را نشان می‌دهد که در اینجا عنوان هر مفهوم در ستون اول و کد مربوط به آن در ستون دوم و نمونه داده‌ها یا نقل قول‌هایی که مفاهیم از آن استخراج شده‌اند در ستون سوم ذکر می‌شود. در جدول دوم، با توجه به نوع تفکیک مضامین، عمدتاً مضامین را به دو دسته اصلی و فرعی تقسیم می‌کنند و در دو ستون مجزا به توصیف هر یک می‌پردازند. مطالب ذیل این جداول، توضیح مفصل مفاهیم اولیه و مضمون‌های اصلی و فرعی و همچنین تفسیرهای پژوهشگر درباره مضمون‌ها و ارتباط آن‌ها با سوال پژوهش می‌باشد.

منابع و روش جمع‌آوری داده‌ها و نمونه‌گیری در تحلیل مضمون

در تحلیل مضمون مانند سایر روش‌های کیفی از منابع اطلاعاتی مختلفی استفاده می‌شود. دامنه این روش‌ها از مصاحبه، فنون مشاهده‌ای نظیر مشاهده مشارکتی و کار میدانی تا اسناد و مدارک، گزارش‌ها و دست‌نوشته‌ها را در برمی‌گیرد. به طور کلی این منابع به دو دسته منابع اولیه شامل مصاحبه، مشاهده مشارکتی و غیر مشارکتی، خاطرات و منابع ثانویه شامل تجارب شخصی، ادبیات موجود تفکیک می‌شوند. ادبیات پژوهش معمولاً به ادبیات فنی و غیر فنی تفکیک می‌شود. ادبیات فنی شامل مطالعات پژوهشی، مقالات فلسفی و نظری است. اینها مواردی هستند که پژوهشگر می‌تواند یافته‌های خود را با نتایج آن‌ها مقایسه نماید. ادبیات غیر فنی شامل بیوگرافی، خاطرات روزانه، مدارک، گزارش‌ها و کاتالوگ‌هاست. در این روش پژوهش از نمونه‌گیری نظری استفاده می‌شود. تصمیم‌ها درباره نمونه‌گیری در خلال فرآیند پژوهش شکل می‌گیرند. نمونه‌گیری نظری صرفاً مستلزم جمع‌آوری داده‌ها براساس مضامین است. معیار قضاوت در مورد زمان متوقف کردن نمونه‌گیری نظری، کفایت نظری مضمون است. وقتی کفایت نظری حاصل شد هیچ نوع داده‌های اضافی نمی‌توان یافت که پژوهشگر به وسیله آن‌ها بتواند خواص با ویژگی‌ها یک مضمون را تدوین کند. «چارمز» معتقد است نمونه‌گیری نظری را برای توسعه مقوله‌های در حال ظهور و برای نهایی کردن و سودمندتر کردن آن‌ها به کار می‌گیریم. از این‌رو هدف این نوع نمونه‌گیری پالایش ایده‌ها برای افزایش اندازه نمونه اولیه نیست. نمونه‌گیری نظری به پژوهشگر در شناسایی مرزهای مفهومی و تعیین انطباق و تناسب مضامین کمک می‌کند. (Charmaz,2000:519)

این پژوهش از نوع کیفی بوده و به تحلیل مضمون بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی پرداخته و شبکه مضامین سیاسی آن را شکل داده است. تحلیل مضمون، فرایندی است برای تحلیل

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

داده‌های متنی که داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. در این فرایند با توجه به اهداف و سؤالات تحقیق میتوان از روش‌های تحلیلی قالب مضامین، ماتریس مضامین یا شبکه مضامین استفاده کرد. شبکه مضامین، بر اساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به‌دست‌آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند (شیخ‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۷۰-۵۳)

یافته‌های پژوهش

با مطالعه دقیق و چندباره گزاره‌ها و تأکید بر نکات برجسته بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، ۲۹ مضمون پایه، شناسایی و پس از کشف روابط میان آن‌ها مضامین سازمان‌دهنده در ۹ گروه، تنظیم گردید و در نهایت، ذیل مضامین فراگیر چهارگانه کارنامه چهل‌ساله انقلاب، «استکبارستیزی»، «استقلال و آزادی» و «عزت‌مداری» طبقه‌بندی و در جدول شماره ۲ نمایش داده شده است:

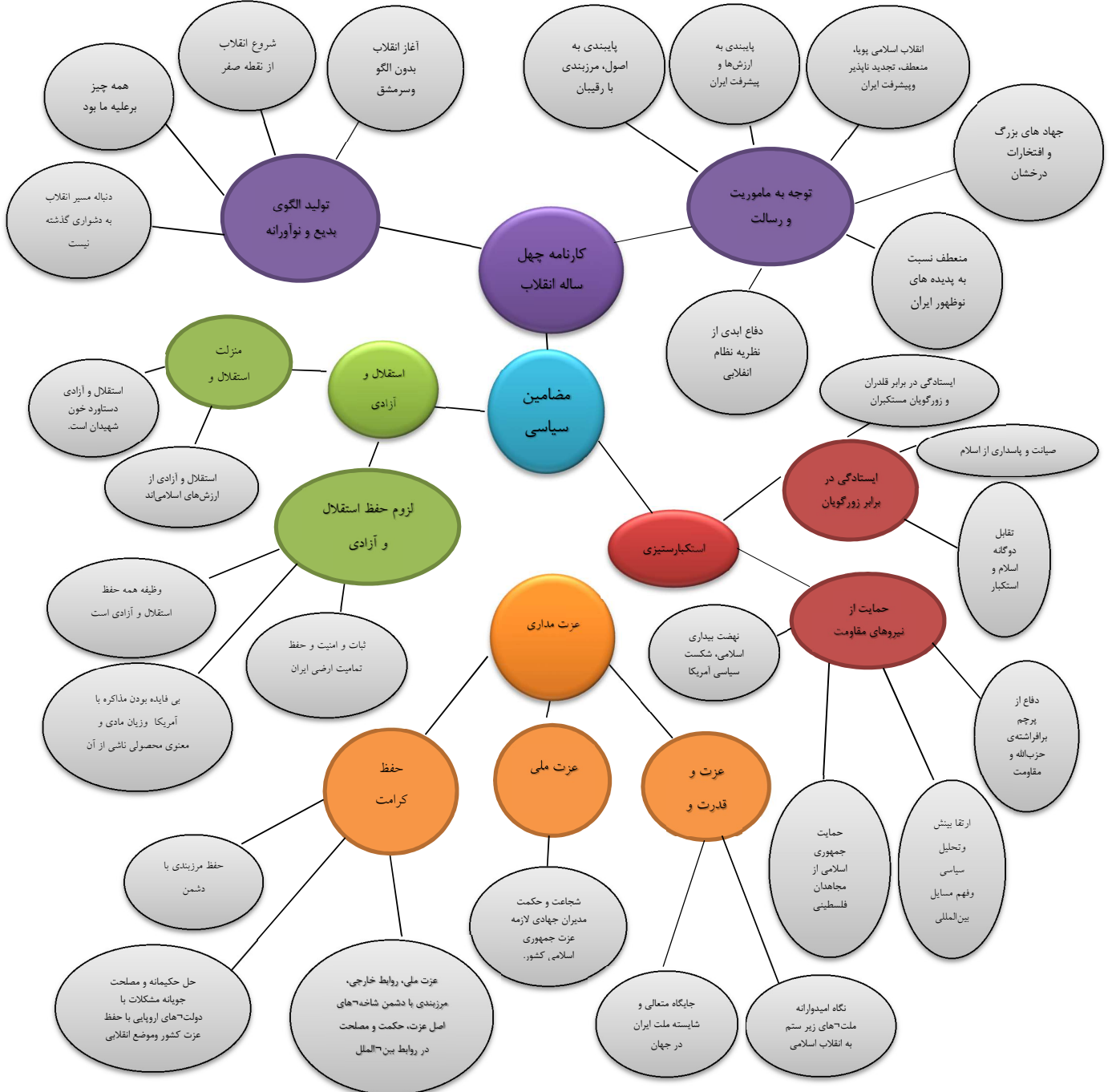
جدول ۲: مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	انقلاب اسلامی پویا، منعطف، تجدیدناپذیر	توجه به ماموریت و رسالت	کارنامه چهل‌ساله انقلاب
۲	پایبند به ارزش‌ها		
۳	پایبندی به اصول، مرزبندی با رقیبان		
۴	منعطف نسبت به پدیده‌های نوظهور		
۵	جهادهای بزرگ و افتخارات درخشان و پیشرفت‌های شگفت‌آور کارنامه چهل سال گذشته انقلاب		
۶	دفاع ابدی از نظریه نظام انقلابی		
۷	شروع انقلاب از نقطه صفر	تولید الگوی بدیع و نوآورانه	استکبارستیزی
۸	همه چیز برعلیه ما بود		
۹	آغاز انقلاب بدون الگو و سرمشق		
۱۰	دنباله مسیر انقلاب به‌دشواری گذشته نیست		
۱۱	ایستادگی در برابر قلدران و زورگویان مستکبران جهان	ایستادگی در برابر زورگویان	استکبارستیزی
۱۲	صیانت و پاسداری از اسلام جلوگیری از سلطه دوباره قلدران جهان بر کشور		
۱۳	تقابل دوگانه اسلام و استکبار		

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
۱۴	دفاع از پرچم برافراشته‌ی حزب‌الله و مقاومت	حمایت از نیروهای مقاومت	
۱۵	حمایت جمهوری اسلامی از مجاهدان فلسطینی		
۱۶	نهیضت بیداری اسلامی، شکست سیاسی آمریکا، گسترش حضور سیاسی قدرتمند ایران در غرب آسیا		
۱۷	ارتقا بینش و تحلیل سیاسی و فهم مسایل بین‌المللی در مورد آمریکا و فلسطین		
۱۸	استقلال و آزادی از ارزش‌های اسلامی‌اند	منزلت استقلال و آزادی	استقلال و آزادی
۱۹	استقلال و آزادی دستاورد خون شهیدان است.		
۲۰	ثبات و امنیت و حفظ تمامیت ارضی ایران	لزوم حفظ استقلال و آزادی	
۲۱	وظیفه همه حفظ استقلال و آزادی است		
۲۲	بی فایده بودن مذاکره با آمریکا و زیان مادی و معنوی محصولی ناشی از آن		
۲۳	نگاه امیدوارانه ملت‌های زیر ستم به انقلاب اسلامی	عزت و قدرت	عزت مداری
۲۴	جایگاه متعالی و شایسته ملت ایران در جهان	عزت ملی	
۲۵	شجاعت و حکمت مدیران جهادی لازمه عزت جمهوری اسلامی		
۲۶	عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن شاخه‌های اصل عزت، حکمت و مصلحت در روابط بین‌الملل	حفظ کرامت و عزت	
۲۷	حل حکیمانه و مصلحت‌جویانه مشکلات با دولت‌های اروپایی با حفظ عزت کشور و موضع انقلابی		
۲۸	حفظ مرزبندی با دشمن		

فصلنامه‌های هیئت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

کارنامه چهل ساله انقلاب

پیشرفت‌ها و دستاوردهای ایران اسلامی در چهاردهه گذشته بنابر آمارهای بین‌المللی نشانگر موفقیت‌های جمهوری اسلامی علی‌رغم همه مشکلات و کمبودهاست. رهبر انقلاب در چهل سالگی انقلاب، همچنان معتقد به چهره‌ای پویا و متحرک از انقلاب هستند، نه ماندن در گذشته و نه تصویری ایده آل از چهل سال طی شده. امروز یکی از درخشان‌ترین کارنامه‌های جمهوری اسلامی، برخورداری از روحیه انقلابی و خودباوری و اعتمادبه‌نفس در مقابل دشمنان است.

اما مفهوم اعتمادبه‌نفس ملی چیزی نیست که به‌تازگی وارد ادبیات انقلاب اسلامی شده باشد. در جریان انقلاب، مردم ایران با شناخت خود و کنار گذاشتن قوانین و تفکرات واردشده از غرب، مبانی معرفتی خود را با استفاده از مفاهیم دین اسلام تعریف کردند و بهترین ایده و معنا برای آینده بشر و تمدن‌سازی را به جهانیان معرفی کردند. جمهوری اسلامی ایران، در چهل سال گذشته و در تمام سال‌های مقاومت و بالندگی در برابر غرب و شرق سرخ‌نکرد و در این برهه حساس تاریخی نیز که امریکا رو در روی ایران ایستاده، مقاوم‌تر و محکم‌تر از گذشته، آماده مقابله با توطئه‌های قدرت‌های استکباری است.

آن‌گونه که رهبر معظم انقلاب در تبیین اهداف بزرگ نظام اسلامی همواره تأکید کرده اند، جمهوری اسلامی ایران باید به کشوری پیشرفته، قدرتمند، شریف، صاحب‌حرف نو، دارای عزت، برخوردار از احساس عزت، سرشار از معنویت و ایمان و برافرازنده‌ی پرچم تمدن نوین اسلامی تبدیل شود.

امروز مفهوم «خودباوری» و «بازگشت به خویش» که در سال‌های ابتدایی انقلاب از سوی رهبران و اندیشمندان انقلاب مطرح شد، تحت عنوان «اعتمادبه‌نفس ملی» و به‌عنوان یکی از اصول یا خصوصیات فرهنگی مردم ایران درآمده است و صرفاً یک آرمان و هدفی ایده آل و دست‌نیافتنی نیست، بلکه در تمام شئون مردم ایران دیده می‌شود.

چهل سال پیش، انقلاب اسلامی به‌عنوان انقلابی معنوی و معرفتی با تکیه بر مبانی خود و آوردن مفهوم جدیدی برای زندگی بشر، مؤلفه‌های شکل‌گیری «اعتمادبه‌نفس ملی» را فراهم کرد.

اکنون نیز تأکید رهبر انقلاب بر موضوع حفاظت از اعتمادبه‌نفس ملی و تحکیم ریشه‌های فرهنگی آن نشان دهنده آغاز مرحله جدیدی از رشد انقلاب اسلامی است.

پیشرفت در عرصه‌های گوناگون علمی مانند فن‌آوری هسته‌ای و به‌انزوا کشاندن دشمن در همه زمینه‌های سیاسی، اقتصادی از نتایج و آثار اعتمادبه‌نفس ملی است.

تحقیر قدرت‌های زورگو، گسترش عزت اسلامی ملت ایران در جهان، اعطای هویت و شخصیت به

مسلمانان و اعتماد به نفس دنیای اسلام و مطرح شدن ایران به عنوان الگویی برای تمامی ملت‌های جهان را می‌توان از آثار اعتماد به نفس ملی ایرانیان در عرصه‌های جهانی و بین‌المللی دانست.

استکبارستیزی

استکبارستیزی یکی از موضوعات محوری بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی است که از ملزومات تحقق تمدن نوین اسلامی تلقی می‌شود. بدون مبارزه با استکبار، این تمدن که در واقع زمینه‌ساز ظهور منجی است، محقق نمی‌شود. به همین دلیل در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، رهبر معظم انقلاب اسلامی به استکبارستیزی این‌گونه توجه کرده‌اند، ایشان مصداق استکبار را جبهه صهیونیسم و آمریکا می‌دانند و معتقدند استکبارستیزی وظیفه‌ای است که در راه ادای این تکلیف، انسان ممکن است پیروز شود و به قدرت برسد ممکن هم هست که شهید شود، اما در هر صورت وظیفه را باید انجام دهد.

ایجاد گروه‌های افراطی و خشن با هدف مقابله با اسلام ناب و کشورهای مسلمان و حمایت از امنیت رژیم صهیونیستی، از ترفندهای ضد انسانی استکبار و اذنان آن است. رشد تفکرهایی مثل وهابیت در غرب آسیا و نئونازیسم و یا جریان‌های راست افراطی در اروپا از پدیده‌هایی است که از فرهنگ سیاسی استکبار نشأت گرفته و از سوی دیگر نقش آمریکا، انگلیس و اسرائیل در اشاعه ناامنی، جنگ و خشونت در جهان غیرقابل انکار است.

توجه به تقویت جبهه چندجانبه‌گرایی و حرکت در جهت ایجاد یک هسته مقاومت جهانی علیه یک‌جانبه‌گرایی نیز می‌تواند در دستور کار سیاست‌سازان کشور قرار گیرد. استفاده از تجربیات موفق هسته‌های مقاومت در فلسطین، لبنان، سوریه، عراق، یمن و بحرین علیه استکبار، مؤید این است که این مقاومت باید فراتر از جبهه‌های فعلی و نه فقط در جهان اسلام در سطح جهانی، بلکه در تمام دنیا ظهور و بروز داشته باشد.

جمهوری اسلامی ایران این امکان را دارد که با خودباوری و شناخت دقیق از واقعیت‌های جهانی، برنامه‌ریزی هوشمندانه‌ای برای مبارزه با یک‌جانبه‌گرایی داشته و با طرح این موضوع با کشورهای دوست، جایگاه منطقه‌ای و جهانی خود را ارتقاء دهد؛ به عبارت دیگر نقش برجسته ایران در روابط بین‌المللی می‌تواند موقعیت این کشور در شکل‌دهی نظام چندجانبه بین‌المللی مبتنی بر مقابله با افراط‌گرایی و خشونت را تثبیت کند.

استقلال و آزادی

در نگاه مقام معظم رهبری استقلال و آزادی از اصول و دستاوردهای انقلاب اسلامی به حساب می‌آید

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

و می‌بایست مبتنی بر نگرش دینی- ملی تعریف شود و توسعه یابد. از سویی رابطه آزادی و استقلال در این نگاه رابطه‌ای در هم تنیده و ناگسستنی است، به طوری که دست یافتن به هر کدام از این دو مهم بدون دستیابی به دیگری ممکن نیست. نکته دیگر در این خصوص توجه ایشان به هر دو بعد داخلی و خارجی در کسب آزادی و استقلال است. رهبر معظم انقلاب با ارجاع به میراث بومی و در یک کلام فرهنگ دینی- ملی، استقلال فرهنگی را رمز دستیابی به استقلال کامل و همه جانبه برمی‌شمارند و آن را بیش از همه مورد تاکید قرار می‌دهند تا آنجا که استقلال اقتصادی و سیاسی را نیز مبتنی بر داشته‌های ملی قابل دستیابی می‌دانند و بر اساس بازگشت به هویت خودی (ملی) آن را دست‌یافتنی می‌خوانند. (علی محمدی، محبوبه، ۱۳۹۸)

رهبر معظم انقلاب با تاکید بر مفاهیم استقلال و آزادی آن‌ها را یکی از اصول مهم انقلاب اسلامی دانسته و چارچوب آرمانی آن را بر این اساس بر سه رکن دین‌مداری (مشروعیت)، بومی‌گرایی (داشته‌ها و آموزه‌های خودی) و هویت بخشی (اعتنا به سرمایه‌های درونی و میراث فرهنگی) استوار ساخته است. به این ترتیب وجه ممیزه و ممتاز استقلال و آزادی در دو نگاه خودی و غیرخودی با سه مؤلفه یاد شده مشخص می‌شود.

بنابراین استقلال و آزادی گرچه در حوزه فردی و اجتماعی ظهور می‌یابند اما باید مبتنی بر ساختار حکومتی باشند و به دلیل آنکه جمهوری اسلامی بر اندیشه دینی استوار است تعریف دو مفهوم یادشده بیش از همه باید بر این اساس تعریف شود. به این ترتیب ایشان استقلال و آزادی را از وجهه اجتماعی ارتقا می‌دهد و به آن جنبه سیاسی-حاکمیتی نیز می‌بخشد. این وجوه ضمن در هم آمیختن دو بعد ملی و دینی بیانگر استقلال فکری در ساختار حاکمیت جمهوری اسلامی است که تلاش دارد مفاهیم و اصول رایج را در چارچوبی متمایز از اندیشه‌های مطرح در جهان تعریف کند؛ بنابراین مفهوم استقلال و آزادی در منظر ایشان علاوه بر اینکه در قالب دوگانه خودی و غیرخودی تعریف می‌کند آن را در قالب دوگانه حاکمیت اسلامی /حاکمیت غربی نیز تبیین می‌نماید و به شدت قائل به این تمایز است (همان).

عزت‌مداری

از منظر رهبر معظم انقلاب «عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن»، این هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت و مصلحت» در روابط بین‌المللی اند. ایشان تحرک جدید نهضت بیداری اسلامی براساس الگوی مقاومت در برابر سلطه آمریکا و صهیونیسم؛ شکست سیاست‌های آمریکا در منطقه غرب آسیا و زمین‌گیر شدن همکاران خائن آن‌ها در منطقه؛ گسترش حضور قدرتمندان سیاسی جمهوری اسلامی در غرب آسیا و بازتاب وسیع آن در سراسر جهان سلطه را به‌عنوان بخشی از «مظاهر عزت

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

جمهوری اسلامی» برمی‌شمرند که «جز با شجاعت و حکمت مدیران جهادی به دست نمی‌آمد. ایشان همچنین در تعریف عزت، فرمودند: «عزت به معنای ساخت مستحکم درونی یک فرد یا یک جامعه است که او را در مقابله با دشمن و در مقابله با موانع دارای اقتدار می‌کند و بر چالش‌ها غلبه می‌بخشد.» (رهبر معظم انقلاب، ۹۱/۰۳/۱۴) و درجایی دیگر عزت ملی را نیز این گونه تعریف کردند: «عزت ملی یعنی احساس افتخار ملی که این احساس افتخار ناشی از واقعیات باشد، ناشی از یک واقعیاتی در متن جامعه و بر روی زمین و نه متکی بر توهمات و تصورات. این عزت ملی از جمله چیزهایی است که اگر چنانچه در یک کشوری از بین رفت و نابود شد، هویت آن ملت نابود می‌شود. (رهبر معظم انقلاب، ۹۷/۰۳/۰۷)

از بررسی مضامین و مفاهیم مرتبط با موضوع «عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن» در بیانات مقام معظم رهبری طی سالهای گذشته چنین برمی‌آید که رهبر معظم انقلاب در خصوص این موضوع هم حوزه فکر و اندیشه را مشخص کرده اند، هم شیوه سیاست‌گذاری و مبانی آن را ترسیم کرده اند و هم شیوه عمل و چگونگی انجام کار را تعیین کرده‌اند. به این ترتیب می‌توان گفت که عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن، باید مبتنی بر اندیشه‌های برخاسته از درون و خویشتن، مورد رایزنی و تصمیم‌گیری قرار گیرد. از این منظر هرگونه تفکری که با نفی باورهای خودی یا بومی به دنبال تحلیل و تفسیر این محور باشد نافرجام و با ضرر و خسران همراه است. سیاست‌گذاری و طراحی سیاست‌های مرتبط با این محور نیز باید مبتنی بر پاسداری از استقلال نظام جمهوری اسلامی و کشور شکل گیرد و این مهم بدون توجه به اصول و آرمان‌های انقلاب اسلامی ممکن نیست. در نهایت طریقتی که «عزت ملی» را تضمین می‌کند و روابط خارجی را به نفع جمهوری اسلامی رقم می‌زند و در تقابل با دشمن پیروزی را نصیب کشور می‌کند، پایداری و استقامت درزمینه حفظ کشور و نظام است؛ بنابراین با توجه به چارچوب تعریف‌شده باید گفت که نکته فراگیر در مجموع متون مربوط به این محور «باور و تقید به آرمان‌های نظام است» (علی محمدی، محبوبه، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

بیانیه گام دوم به‌عنوان چشم‌انداز انقلاب اسلامی در چهل سال آینده پیش رو محسوب می‌شود و ضرورت دارد که به ابعاد مختلف به آن پرداخته شود. قاعدتاً بیانیه گام دوم به حکم چشم‌انداز بودن و صدور از مقام معظم رهبری که اشراف به مباحث و مسائل کشور دارد، به مسائل سیاسی نظر داشته و به تبیین آن‌ها پرداخته است.

در این پژوهش با استخراج مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب به چهار مضمون سازمان دهنده از مضامین سیاسی شامل کارنامه چهل‌ساله انقلاب، استکبارستیزی، استقلال و آزادی و عزت مداری

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

دست‌یافتیم. رهبر انقلاب در این حوزه با مرور کارنامه چهل‌ساله انقلاب، به بیان ویژگی‌های منحصربه‌فرد انقلاب اسلامی و ماموریت‌ها و رسالت‌های آن پرداختند. ایشان با نگاهی آینده‌نگرانه، در ترسیم مشکلات آتی نظام اسلامی به ادامه چالش‌های انقلاب با مستکبران اشاره داشته و چالش امروز با استکبار را نه با مشخصات گذشته بلکه با مؤلفه‌های جدید دانسته‌اند. در موضوع استقلال نیز مقام معظم رهبری در هر سه حوزه اقتصاد، فرهنگ و سیاست وجود استقلال را ضروری می‌دانند و نبود آن در یکی از حوزه‌ها را هم سبب عقب‌ماندگی و وابستگی کشور برمی‌شمارند. ایشان کلمه استقلال را همراه با آزادی به کار بردند که منظور معظم له از آزادی در بیانیه گام دوم نه آزادی مطلق یا معنوی، بلکه آزادی اجتماعی است، یعنی همه افراد ملت حق تصمیم‌گیری، عمل کردن و اندیشیدن را دارند.

از منظر رهبر معظم انقلاب «عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن، این هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت و مصلحت» در روابط بین‌المللی‌اند. ایشان مرزبندی با دشمن را هم ردیف استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی دانسته و آن را در زمره چند سرفصل اساسی و مهم نظام اسلامی مطرح می‌نمایند.

ارتقای نظام جمهوری اسلامی به یک نظام پیشرفته با جایگاهی مقبول در شاخص‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که دستیابی به استقلال و آزادی، با حفظ روابط سیاسی و اقتصادی با دنیا و نیز احترام به اخلاق، قانون، ارزش‌های الهی و حقوق عمومی و داشتن کشوری مستقل و آزاد از اهداف اصلی در گام دوم انقلاب است. در روابط خارجی، حفظ مرزبندی با دشمن و عقب‌نشینی نکردن از ارزش‌های انقلابی و ملی در همه حال و حفظ عزت کشور و ملت از توصیه‌های اکید رهبر معظم انقلاب است. براین اساس مسئولان کشور و به‌ویژه دست‌اندرکاران دستگاه دیپلماسی با الهام از مفاد بیانیه گام دوم، می‌بایست مبارزه با استکبار را به‌عنوان یک راهبرد اصولی نظام اسلامی در چهل سال آینده مورد توجه قرار داده و با بهره‌گیری از راهکارهای اجرائی و آگاه‌سازی ملت‌های مسلمان از اقدامات قدرت‌های استکباری، در مسیر تمدن‌سازی حرکت نمایند.

فصلنامه رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، شماره ۱۰، دوره ۳، تابستان ۱۴۰۲

منابع

- (۱) ابونصر فارابی، محمد بن محمد، احصاء العلوم، ص ۱۰۶-۱۰۷، ترجمه حسین خدیوچم، انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۴.
- (۲) اقبال، حدیث، (۱۳۹۹)، الگوی حکمرانی خوب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، فصلنامه علمی پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره ۹ شماره ۴، شماره پیاپی (۳۵)، زمستان، ۱۳۹۹، ص ۱۳۶ - ۱
- (۳) بیگی، علیرضا. (۱۴۰۰). تجزیه و تحلیل اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب. دانش سیاسی، ۱۷(۱)، ۲۹۱-۳۲۰
- (۴) خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱)، بیانات در مراسم بیست و سومین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، سایت اینترنتی KHAMENEI.IR
- (۵) خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۷)، بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان، سایت اینترنتی KHAMENEI.IR
- (۶) خمینی، روح‌الله، (۱۳۶۵) صحیفه نور، جلد ۱۳، ص ۴۳۲، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- (۷) خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۱)، وصیت‌نامه سیاسی - الهی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- (۸) خنیفر، حسین. مسلمی، ناهید، اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی، ۱۳۹۵، تهران، انتشارات نگاه دانش.
- (۹) درخشه، جلال؛ افتخاری، اصغر و ردادی، محسن (۱۳۹۴). «تحلیل مضمونی اعتماد در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای». جستارهای سیاسی معاصر. سال ششم، ش ۱۷
- (۱۰) زیرکی، محمدرضا؛ " (۱۴۰۰)، «شاخصه‌های نظام اسلامی فعال و پیشرو» به‌عنوان پیش‌بینی ایران به سمت تمدن نوین اسلامی براساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی»، همایش انقلاب اسلامی و افق تمدنی آینده: دوره ۱؛ ۲۴/۱۱/۱۴۰۰ - ۲۴/۱۱/۱۴۰۰، صص ۵ تا ۱۹
- (۱۱) ساوه درودی، مصطفی، (۱۴۰۱)، فصلنامه علمی پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، سال دوازدهم: شماره ۴۲، بهار ۱۴۰۱، صفحات ۴۹-۲۳.
- (۱۲) شیرازی، جعفر، (۱۳۹۸)، «الگوی دشمن‌شناسی مبتنی بر دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی»، فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، سال هشتم، شماره ۳۱ (پاییز ۱۳۹۸): صص ۷۶ - ۳
- (۱۳) شیخزاده، محمد (۱۳۹۰)، مجله اندیشه مدیریت راهبردی، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، شماره ۱۰.

تحلیل مضامین سیاسی بیانیه گام دوم انقلاب/کلیج، عقیلی و خجسته باقرزاده

- ۱۴) علی محمدی، محبوبه، (۱۳۹۸)، تبیین منظومه فکری مقام معظم رهبری درباره محورهای بیانیه گام دوم انقلاب، ۱۳۹۸، تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما ج.ا.
- ۱۵) غزالی، محمد، احیاء علوم الدین، ج ۵، ترجمه محمد خوارزمی، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۱.
- 16) Attride-Stirling, J. (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, Vol. 1, No. 3, Pp. 385-405
- 17) Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101
- 18) Charmaz, Kathy (2012). The power and Potential of Grounded Theory. *Medical Sociology on line*, volume 6, Issue 3:2-18
- 19) Ruhode, Ephias (2016) E-Government for Development: A Thematic Analysis of Zimbabwe's Information and communication Technology Policy Documents, *Electronic in Developing countries*, vol
- 20) Miles, M.B& Huberman.A.M (1994), *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- 21) Horrocks.c, N King (2010) *Qualitative research in Inter views*. London: Sage Publication Ltd.

یادداشت‌ها:

-
- 1 Manifeste
2 Politic